

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.04
UDC 159.9.072.43

DETERMINANTS OF LAWY BEHAVIOR OF ADOLESCENT PERSONALITY IN SCIENTIFIC LITERATURE

Mariana Marusynets

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Psychology
and Pedagogy,
National Pedagogical
Dragomanov University,
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9935-3337>
e-mail: marusynetsm@ukr.net

Agneta Kiral

PhD in Psychology, major psychologist
Hungarian Education Authority –
Ministry of Human Resources, Hungary
<https://orcid.org/0000-0003-3408-1489>
e-mail: k.agnes73@gmail.com

Inna Lapchenko

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Psychology
and Pedagogy,
National Pedagogical
Dragomanov University,
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6573-6789>
e-mail: belz1@ukr.net

Abstract. The article formulates a holistic view of the essence of the adolescent's personality and psychological determinants. Based on the analytical-reflexive analysis, the criminalization of the adolescent's personality means the process of forming his/her behaviour, which does not comply with legal norms, public morality and has clearly defined antisocial features of varying severity, i.e., delinquent, criminal behaviour. We understand the adolescent's ability to resist criminalization (lawful behaviour) as a psychological characteristic of his/her personality, which is manifested in the willingness to act in accordance with legal and moral norms in situations of criminogenic temptations.

The psychological basis of lawful behaviour are two types of attitudes: legal and lawful behaviour. The normative-legal attitude fixes the decision to adhere to a certain group, type or set of legal norms, despite the distinctive features of each specific legal norm. This attitude accumulates knowledge of the law, attitude to it and willingness to act in accordance with general principles or types of legal norms.

The selectivity of the legal framework is due to different attitudes to a particular legal norm. Such an attitude is formed due to individual intellectual and psychological activity, as well as due to the adoption of legal attitudes of others or social groups. The reception of such an installation is carried out in two ways: rational (through meaningful assimilation) and through socio-psychological mechanisms (conformity, imitation, suggestion).

External and internal psychological determinants of lawful behaviour of adolescents have been determined. External ones include the experience of trusting, warm family relations and the experience of observing stable positive legal traditions in society; internal – knowledge, skills that provide experience of law-abiding behaviour, meaningful life and behaviour, highly developed positive personal qualities, a positive attitude to the rule of law, a willingness to comply with the rule of law.

The peculiarities of adolescents' abilities to resist the phenomena of criminalization have been outlined: reduction of the level of its manifestation in situations in which hidden negative circumstances should be taken into account; when adolescents try to adapt to a new social environment or gain recognition in a group; when incitement to delinquent actions is veiled by a socially acceptable goal.

Key words: adolescent, lawful behaviour, lawful behaviour of adolescent personality, external and internal psychological determinants of lawful behaviour of adolescents.

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.04
УДК 159.9.072.43

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Марусинець М. М.

доктор педагогічних наук,
професор кафедри психології і педагогіки,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9935-3337>
e-mail: marusynetsm@ukr.net

Кіраль А. Й.

кандидат психологічних наук,
головний психолог,
управління освіти Міністерства
людських ресурсів Угорщини, Угорщина
<https://orcid.org/0000-0003-3408-1489>
e-mail: k.agnes73@gmail.com

Лапченко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології і педагогіки,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6573-6789>
e-mail: belz1@ukr.net

Анотація. У статті сформульоване уявлення про сутність особистості підлітка та психологічні детермінанти правомірної поведінки, яка ґрунтується на дотриманні правових та моральних норм, і є такою, що забезпечується на основі розуміння мотивів правозначущих поведінкових актів, солідаризації особистості

з правом. Першопрчиною протиправної поведінки – життєві умови, що породжують дефект правосвідомості, за яких підліток набуває ознак девіантності, девіантності. Така поведінка не відповідає правовим нормам, суспільній моралі та має чітко окреслені асоціальні ознаки різного ступеня вираження. Здатність підлітка протистояти криміналізації (правомірна поведінка) схарактеризовано як психологічну характеристику його особистості, що проявляється у готовності діяти відповідно до правових і моральних норм у ситуаціях криміногенних спокус.

Психологічну основу правомірної поведінки становлять два види установок – нормативно-правова та правомірна поведінка. За нормативно-правової установки фіксується прийняте рішення дотримуватися певної групи, виду чи сукупності правових норм, попри відмінні особливості кожної конкретної правової норми. Ця установка акумулює в собі знання права, ставлення до нього та готовність чинити відповідно до загальних принципів чи видів правових норм.

Вибірковість нормативно-правової установки зумовлена різним ставленням до тієї чи тієї правової норми. Така установка формується завдяки індивідуальній інтелектуально-психологічній активності, а також унаслідок переймання нормативно-правових установок інших осіб або соціальних груп. Рецепція такої установки здійснюється двома способами: раціональним (через осмислене засвоєння) та за допомогою соціально-психологічних механізмів (конформність, наслідування, навіювання).

Визначено зовнішні й внутрішні психологічні детермінанти правомірної поведінки підлітків. До зовнішніх залічують – досвід довірливих, теплих стосунків у сім'ї та досвід спостереження стійких позитивних правових традицій у суспільстві; внутрішніх – знання, уміння, що забезпечують досвід правослужняної поведінки, осмисленість власного життя та поведінки, високо розвинуті позитивні особистісні якості, позитивне ставлення до норм права, налаштованість на дотримання норм права.

Окреслено особливості здатностей підлітків протистояти явищам криміналізації: зниження рівня її прояву в ситуаціях, в яких слід враховувати приховані негативні обставини; коли підлітки намагаються адаптуватися до нового соціального середовища чи завоювати визнання у групі; коли спонукання до делінквентних дій завуальовано соціально прийнятною метою.

Ключові слова: підліток, правомірна поведінка, правомірна поведінка особистості підлітка, зовнішні й внутрішні психологічні детермінанти правомірної поведінки підлітків.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Трансформації, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя України, поряд з позитивними тенденціями призводять до соціально-економічної нестабільності, психологічної дезорієнтації і дезадаптації, послаблення ціннісних орієнтацій тощо. Найбільш чутливими до таких змін є підлітки. Не сформованість правових поведінкових характеристик нерідко ставить їх в ситуації агресивності, конфліктності, криміногенного впливу. Водночас аналіз наукового фонду на тлі багатогранності вивчення проблеми підліткової делінквентності дозволив констатувати недостатній рівень розробленості концептуального й прикладного її аспектів протистояти власній криміналізації (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Рибалка, А. Реан, С. Рубінштейн, Т. Татенко та ін.). Поза увагою вчених залишаються питання розвитку психологічних особливостей особистості, що забезпечують стійкість її правомірної поведінки, зокрема у ситуаціях криміногенних спокус; корекції психологічних утворень делінквентної поведінки, що має стійкий у часі ефект й унеможливорює відповідний рецидив. Саме тому особливої ваги набуває проблема формування у молоді здатності до протистояння криміналізації.

Мета дослідження – обґрунтувати сутність в інтерпретуваннях психологічних дослідженнях.

Завдання дослідження:

- здійснити рефлексивно-аналітичний огляд ключових понять у наукових джерелах, окреслити їх сутнісні ознаки й дефінітивні характеристики;
- визначити чинники, що детермінують правомірну поведінку особистості підлітка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній літературі наявні різні визначення правомірної поведінки. Зокрема, В. Васильєв описує її як результат соціалізації, у процесі суб'єкт засвоює моральні й правові заборони, оволодіває соціальними стереотипами поведінки. Саме на цих умовах у нього формуються групова та індивідуальна правосвідомість, почуття соціальної відповідальності, справедливості, правова інтуїція. Цілі, способи і результати правомірної поведінки не суперечать основним устроєм суспільства, що виражаються у правових нормах. Їх багатозначність пов'язана із поняттям «норма поведінки». За Л. Виготським [3] «норма поведінки» належить до найважливіших (складних) і невизначених наукових понять, оскільки у дійсності не існує ніякої норми, натомість зустрічається значна кількість варіацій, відхилень від них, і часто важко сказати, де саме відхилення, а де воно переходить ті межі, за якими починається критерій «норма». Вчений акцентує на тому, що існують перехідні норми між так званою «нормою» і «вихованням»; існують комбіновані, або змішані форми важковиховуваних. Виокремити девіантну поведінку від норми, як і від деліктів, тобто протиправного (поведінка за суворими критеріями) – неможливо.

Важливими для такого виду поведінки є такі особистісні характеристики, як:

- 1) ціннісно-нормативної орієнтації, за якої приписи суспільства сприймаються як свої життєві установки;
- 2) активної соціальної відповідальності;
- 3) почуття обов'язку перед суспільством;
- 4) розуміння необхідності дотримуватися соціальних норм;
- 5) самоутвердження особистості, реалізації її внутрішнього потенціалу (можливості для самоутвердження гарантує соціальна справедливість – уявлення про людяність цілей і засобів як необхідну сутність суспільного укладу);
- 6) почуття перспективи (чітке уявлення про наслідків роботи), вміння постійно співвідносити конкретні результати з перспективним планом і коригувати ці результати [15].

Слушну думку щодо правомірної поведінки висловлює О. Катілов. За вченим, вона ґрунтується на дотриманні правових та моральних норм, і є такою, що забезпечується на основі розуміння мотивів правозначущих поведінкових актів, солідаризації особистості з правом. Першопричина протиправної поведінки – життєві умови, що породжують дефект правосвідомості [6].

Соціальна реальність дає багато прикладів, коли правомірна поведінка особистості можлива за повної правової невідповідності. Це пояснюється тим, що мораль і право нерозривно пов'язані й особистість, яка розбирається у питаннях моралі є моральною, інтуїтивно доходить правильних висновків [12]. Підґрунтям правомірної поведінки особистості, крім моральних якостей, є досить високий рівень соціального й інтелектуального розвитку, а також розвиток в особистості правових знань (для застереження її від випадкових правопорушень та правомірного вирішення питань, що виникають у житті й діяльності), знань законів

та їх вимог; володіння здатністю бути переконаним у необхідності правомірної поведінки; мати бажання і вміння поводитись правомірно; бути здатним постійно і всюди дотримуватися правових вимог, володіти непохитною стійкістю до криміногенних спокус. Правова психологія особистості, яка відповідає названим вимогам і містить такі компоненти:

а) *спрямованість особистості на правомірну поведінку, що охоплює право орієнтовані спонукальні сили*: гармонійно розвинені духовні й матеріальні потреби; відсутність криміногенних деформацій і передумов до них; сформована правосвідомість – правові погляди, ідеї, переконання, ідеали справедливості, законності, рівноправності, єдності прав та обов'язків й ін.; наявність правомірних цілей, задач, планів, намірів у житті, діяльності, вчинках і діях за повної неприйнятності протиправних; сформованості правові ціннісні орієнтації, правові мотиви і установки; наявність інтересів і потреб у правомірній поведінці та сприяттві зміцненню законності й правопорядку;

б) *морально-правові компоненти правової психології особистості*: ставлення до свого життя, способів проведення і використання наявних можливостей і здійснення його в спосіб, що вирізняється осмисленістю, цивілізованістю, порядністю, достоїнством, правомірністю; з повагою до закону і законності; ставлення до них як до вищих соціальних цінностей і норм життя (утверджують і захищають вищі людські моральні цінності); як до блага (реалізація себе, своїх життєвих планів, цивілізованим способом); як до одного з надійних засобів вирішення проблем, як до надійної сили, покликаної і здатної захищати права і свободи та убезпечувати їх від злочинних посягань; цивілізоване ставлення до своїх і чужих прав і свобод («Мої свобода і права закінчуються там, де починаються права і свобода іншої людини»); ставлення з повагою до свого громадянського, обов'язку; почуттєва відповідальність перед суспільством за надані свободи і права, професійна відповідальність за виконання трудових обов'язків, особиста відповідальність перед іншою людиною; правомірне ставлення до вибору способів і засобів задоволення своїх потреб, досягнення цілей, реалізації намірів; стійкість до спокуси використати протиправні способи задоволення своїх потреб; високоморальне, вимогливе ставлення до себе, своєї поведінки у суспільстві й серед людей; ставлення з повагою до правоохоронних органів та до необхідності виконання їх вимог;

в) *правова компетентність*: правова обізнаність – достатній обсяг правових знань, необхідних для правової регуляції своїх учинків, стосунків; правові вміння і навички, зокрема, вміння здійснювати правову регуляцію своєї поведінки на вулицях, дорогах, у громадських місцях, сім'ї, державних закладах тощо; вміння вирішувати правові проблеми – звертатись в юридичні консультації та правові органи, оформляти юридичні документи, діяти в межах правової культури; підготовленість, що знижує особисту віктимність (наявність знань, що підвищують обережність; звички поведінки, що знижують ризик стати жертвою, як от: уважність, спостережливість, зібраність, самовладання, винахідливість, швидкість реакцій, спритність; оволодіння прийомами самозахисту, користування засобами самооборони [7; 9; 15].

Чинники правомірної поведінки беруть витоки від філософії минулої доби (Ф. Вольтер, К. Гельвецій, Т. Гоббс, П. Гольбахом, Д. Дідро, Дж. Локк й ін.). Важливими ознаками правомірної поведінки людини за філософами є: розподіл у державі

матеріальних благ, природжена спроможність людини відрізнити чесноту від вади (пороку); конкретне зовнішнє середовище, почуття щастя та розум, бажання бути корисним іншим людям та прагненню до особистого блага [4].

Низка дослідників (Ю. Антонян, В. Емінов, В. Кудрявцев та ін.) висловлюють переконливі докази того, що у сім'ях, де поважають і шанують один одного, міцними, актуалізується виховання у дітей таких якостей, як колективізм, доброзичливість, уважність, здатність до співпереживання, самостійність, ініціативність, вміння вирішувати конфліктні ситуації та ін. [1, с. 41].

Для формування позитивної соціальної спрямованості особистості, зазначає О. Тарнавська, необхідні такі базові якості, які:

- а) формуються впродовж життя (колективізм, кмітливість, самостійність, оптимізм), характерологічні (гуманізм, ерудованість, наполегливість, завзятість);
- б) особистісні, що визначають життєздатність, активну життєву позицію (працелюбність, допитливість, сприйнятливність, самовладання);
- в) забезпечують саморегуляцію особистості (чесність, сором'язливість, вимогливість до себе);
- г) характеризують індивідуальність особи (нетерпимість до аморальної поведінки, інтелект, рішучість, людинолюбство);
- д) критеріальні якості, що визначають загальну вихованість особистості (у моральності – принциповість; в інтелекті – переконаність; у волі – цілеспрямованість; почуттях – шляхетність) [11, с. 54].

У дотриманні правомірної поведінки (утримання від скоєння злочину), вказує А. Зелінський [5], людиною керують такі чинники: правосвідомість (знання правил і законів); моральні й правові переживання (експериментальні дослідження учених під керівництвом В. Ядова підтвердили, що моральні якості людини сприяють утриманню її від учинення злочину навіть за великих спокус); згода із законами і схвалення їх вимог; конформістські міркування (звичка дотримуватися закону); побоювання відповідальності; традиції (там, де позитивні правові традиції більш стійкі, рівень злочинності значно нижчий, і навпаки, у місцевостях із посиленою міграцією населення, що спричинює руйнування традиційного соціального контролю, неправомірною поведінкою (п'янство, хуліганство, крадіжка) трапляється частіше; звички як форми поведінки (правові звички виникають внаслідок тривалої правослухняної поведінки. Правомірною поведінкою, яка перетворилася на звичку, сама стає потребою; правова звичка формується не лише завдяки високій свідомості, а й у процесі примусового дотримання закону, коли ще не стала елементом ціннісної орієнтації особистості; правова звичка завжди конкретна, тому може стосуватися лише таких правил поведінки, з якими часто стикається індивід.

За А. Зелінським, правова звичка завжди конкретна. Вона може стосуватися лише таких правил поведінки, з якими індивід часто стикається. Але немає і не може бути людей, перед якими багаторазово поставали б усі проблеми, передбачені кримінальним кодексом. Отже, звички дотримуватися усіх кримінально-правових норм не буває. Це не зменшує ролі звички у правомірній поведінці.

Навички правової поведінки – психічні новоутворення, що формуються в результаті цілеспрямованого навчання і доведені до автоматизму, містять необхідні правові знання і вміння. Чинниками правомірної поведінки може бути й інтуїція, або моральна інтуїція – спосіб пришвидшеного орієнтування у соціальних цін-

ностях і нормах завдяки міцному опануванню етичних норм, оскільки чимало правових норм ґрунтуються на моральних нормах); у багатьох випадках інтуїція допомагає уникнення конфліктів із кримінальним законом.

Правова установка (ціннісно-орієнтаційне ставлення до правової дійсності, яке зазвичай усвідомлюється; нав'язаний спосіб дій, який не усвідомлюється; мотиви правослухняної поведінки, сформовані під впливом совісті. Правова свідомість є одним із чинників, що впливають на мотивацію поведінки неповнолітнього, дають йому змогу розмежовувати бажання, що виникає на правомірне і неправомірне.

У дослідженнях учених йдеться про таку важливу особливість як мотивація правомірної поведінки у ситуації, коли є можливість (вигода) порушити закон (В. Кудрявцев та ін.) [8]. Ще на початку ХХ століття професор І. Ісаєв склав таблицю мотивів правомірної поведінки (див. табл. 1).

Таблиця 1

Мотиви правомірної поведінки, що перешкоджають здійсненню злочину

Варіант відповіді	Чоловіки, %	Жінки, %
Совість не дозволила	21,3	36,0
Страх покарання	19,6	20,0
Сором перед людьми	3,8	4,0
Відраза до поганого вчинку	30,8	28,0
З принципових міркувань	19,6	12,0
Нерішучість	1,9	–

Таким чином мотивами правомірної поведінки можуть бути совість, страх покарання, сором перед людьми, відраза до поганого вчинку, принциповість, нерішучість.

У групі законослухняних підлітків, відзначає О. Ярош, переважають мотиви прагнення до саморозвитку, роботи над собою, самоконтролю, тобто ці діти свідомо ставляться до своїх дій [16, с. 14].

Відзначимо, що за своєю сутністю правомірна поведінка є відповідальною. На інтегральні особистісні характеристики прийняття старшокласниками рішень у ситуаціях морального вибору, вказує І. Бех, і з поміж них виокремлює: смислову наповненість морального вибору; здатність зберігати рефлексивну позицію; наявність своєї моральної позиції [2].

Досліджуючи проблему моральної стійкості особистості підлітків, вчені зазначають, що з проявами в учнів цієї моральної якості істотно пов'язаний рівень сформованості моральних ідеалів. За автором, такий ідеал має бути конкретизованим та становити сукупність певних моральних якостей, що реалізуються у конкретному образі. З кожного погляду моральний ідеал допомагає об'єктивно оцінити ситуацію, орієнтує поведінку на віддалені цілі. Водночас він є зв'язуючою ланкою між прагненням особистості орієнтуватися на відділені чинники і реалізацією цього прагнення у конкретній ситуації, а також між конкретною ситуацією і моральними вимогами. Дієвість морального ідеалу залежить від його змісту, що визначається такими якостями:

- 1) якості, що втілюють віддалені цілі суспільної значущості (бути революціонером, інтернаціоналістом);
- 2) якості, завдяки яким можуть матеріалізуватися конкретні плани учня (бути кваліфікованим фахівцем, хорошим сім'янином);
- 3) якості, що відображають устремління школяра у його теперішньому житті (добре вчитися, бути успішним та ін.);
- 4) якості, що допомагають учневі у задоволенні потреби у саморегуляції поведінки і самовиховання (сильна воля, міцні переконання, самокритичність). Узагальнений ідеал буде дієвим лише в тому разі, якщо формується при узагальненні конкретного образу і є результатом активної переробки підлітками індивідуальних уявлень і переживань [1; 2; 10; 13].

Стійкість моральних переконань особистості зумовлюють такі чинники: інтенсивність вихідної думки; суб'єктивна значущість для особистості проблеми, яку вона вирішує; гармонійний розвиток стосунків «Я – інші», що характеризується зменшенням психологічної відстані між «Я» і «не Я», поєднанням особистих інтересів з інтересами інших людей.

З поміж моральних чинників Т. Курбатова виділяє емоційно-поведінкові, вказуючи на їх переваги. Своє міркування обґрунтовує тим, що емоційно-поведінкові особливості підлітка є дією не окремих чинників мікросередовища (морально-сімейне, навчально-професійне, товариське), а їх комплексом [9]. Саме вони відіграють провідну роль у формуванні злочинної поведінки підлітка.

Отже, психологічну основу звичної правомірної поведінки становлять два види установок – нормативно-правова та правомірної поведінки.

Нормативно-правова установка особистості – вид правової установки, що фіксується у психіці людини як прийняте рішення дотримуватися певної групи, виду чи сукупності правових норм, попри відмінні особливості кожної конкретної правової норми. Ця установка акумулює в собі знання права, ставлення до нього та готовність чинити відповідно до загальних принципів чи видів правових норм. Вибірковість нормативно-правової установки зумовлена різним ставленням до тієї чи тієї правової норми. Така установка формується у завдяки індивідуальній інтелектуально-психологічній активності, а також унаслідок переймання («привласнення») нормативно-правових установок інших осіб або соціальних груп. Рецепція такої установки здійснюється двома способами: раціональним (через осмислене засвоєння) та за допомогою соціально-психологічних механізмів (конформність, наслідування, навіювання).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зі сказаного можемо зробити висновок про те, що установка на правомірну поведінку – психічний стан готовності діяти у межах існуючих норм права, який формується на час прийняття рішення. Для формування такої установки потрібно знати норми права.

Правомірна поведінка, за вченими має задовольняти повні потреби особистості. Втім, навіть актуальні потреби не зумовлюють правомірну поведінку. Особистість, яка спрямована на правомірну поведінку, свою важливу потребу оцінює з позиції актуалізованої потреби. У результаті такої оцінки формується суб'єктивне ставлення до правової норми, що спонукає дотримуватись її вимог.

У контексті досліджуваної проблематики привертає увагу настанови А. Кіраль, М. Марусинець, В. Татенка про те, що правові норми безпосередньо не регулюють

об'єктивно виражені вчинки. Із зовнішніми поведінковими актами правові норми пов'язуються через акти діяльності свідомості. За думку дослідника, правомірний вчинок і протиправна поведінка мають різний зміст, проте поєднують у собі ті самі психологічні елементи [7; 11]. На багатоманіття зв'язку правомірної поведінки та моральних норм скеровує увагу В. Кудрявцев, і наголошує на те, що не є правильним визначати правомірність та моральність лише як постійний і повний збіг цих категорій, оскільки між ними можуть бути і розходження [8].

Передумовою правомірної поведінки особи, за А. Шульгою, є правосвідомість – усвідомлювана та неусвідомлювана. Для пояснення детермінантів правомірної поведінки, дослідник ставить на перше місце право інформованості, тобто знання права. Серед інших елементів правосвідомості, що зумовлюють правомірну поведінку, вчений називає ставлення до цього знання, розуміння його значення для людини (особистісний сенс) правові мотиви [14].

Вагомим для нас є твердження Т. Герасимова, А. Шульги про те, що основою формування правосвідомості школярів є пізнання правових норм. Правові норми, з якими має ознайомитися дитина, повинні бути пов'язані з її теперішнім життям, відображати події у країні (область, місто, село) узгоджуватися з практикою життя самих учнів і всього суспільства [4; 14].

Викладене вище дає змогу виокремити такі групи чинників правомірної поведінки підлітків:

1) зовнішні: стійкі позитивні правові традиції у суспільстві; довірливі теплі батьківсько-дитячі; позитивний досвід дитини у сім'ї; сприятливі соціально-політичні обставини; задовільне матеріальне становище; справедливий розподіл у суспільстві матеріальних благ;

2) внутрішні:

а) сфера знань і умінь, навичок: знання правових норм; звичка дотримуватися закону; тривалий досвід правослухняної поведінки; вміння конструктивно поводитися з іншими; високий рівень інтелекту, ерудованості та соціального розвитку;

б) смислова сфера: свідоме ставлення до життя, здатність відрізнити чесноти від пороків, наповненість сенсу морального вибору; розуміння необхідності дотримуватися норм права, погоджуватися на їх вимоги, ставлення до закону як до вищої соціальної цінності; усвідомлення своїх і чужих прав, обов'язків і свобод, а також можливостей задовольнити актуальні потреби, дотримуючись норм права;

в) особистісні якості: розвинена рефлексія та вимогливе ставлення до себе, що поєднується з почуттям своєї гідності; здатність налагоджувати доброзичливі стосунки з іншими та прояв моральних якостей стосовно них; активність, організованість, цілеспрямованість, що суміщені з відповідальністю і почуттям обов'язку перед суспільством;

г) емоційні особливості: позитивне ставлення до норм права; страх, побоювання покарання, притягнення до відповідальності; нетерпимість до аморальних, неправомірних учинків;

д) мотиваційна сфера: гармонійно розвинені матеріальні й духовні потреби; сформовані моральні ідеали та втілення у них конкретних цілей особистості; спрямованість на дотримання норм права.

Подальшого вивчення вимагають проблеми розроблення та апробації тренінгової програми з батьками підлітків, спрямованої на підготовку дорослих до під-

вищення здатності їхніх дітей протистояти криміналізації, а також дослідження проблеми формування здатності підлітків із різними особливостями психічного здоров'я протистояти криміногенним спокусам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 364 с. (Серия «Теория и практика уголовного права и уголовного процесса»).
2. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у формуванні морально стійкої особистості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 2. С. 54-60.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Смысл : Эксмо, 2005. 1135 с.
4. Герасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини : філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : ЛДУВС, 2012. 419 с.
5. Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. Детермінація злочину : [навч. посіб.]. Харків, 1994. 50 с.
6. Катілов О. В. Особливості асоціальних поведінкових реакцій у підлітків та способи їх корекції. URL: *Biomedical and biosocial anthropology*. 2014. № 23. С. 231-235.
7. Кіраль А. Й., Марусинець М. М. Протистояння криміналізації у підлітковому віці : експериментальний аспект дослідження. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Hamilton, Ontario, L8N 3x3 Canada, 2017. Number 5, volume 23. С. 27-35.
8. Кудрявцев В. Н. Борьба мотивов в преступном поведении. Москва : Норма, 2007. 126 с.
9. Курбатова Т. М. Эмоционально-поведенческие особенности несовершеннолетних правонарушителей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология». Ленинград, 19 с.
10. Сущенко Н. О. Особистісні якості підлітків та молоді, що детермінують прояви ними протиправної поведінки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Психологія». 2007. № 759. 16 с.
11. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу : соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
12. Тарнавська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота : навч.-метод. посіб. Ч. 1. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2003. 82 с.
13. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. вид. 2-ге, перероб. та доп. Тернопіль : Навчальна книга: Богдан, 2008. 432 с.
14. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. Харків : Майдан, 2013. 408 с.
15. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; [за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Млісєєва]. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
16. Ярош О. В. Профілактика та подолання протиправної поведінки підлітків. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків : ХНПУ, 2006. Вип. 19. С. 183-191.

REFERENCES:

1. Antonyan, Yu. M., Kudryavtsev, V. N., Eminov, V. E. (2004). *Lichnost prestupnika*. (Seriya «Teoriya i praktika ugovnogo prava i ugovnogo protsessha»). [Personality of the criminal (Series «Theory and practice of criminal law and criminal procedure»)]. SPb. : Yuridicheskiiy tsentr Press, 2004. 364 p. [in Ukrainian].

2. Bekh, I. D. (2013). Refleksyvno-eksplitsytnyi metod u formuvanni moralno stiikoi osobystosti. [Reflexive-explicit method in the formation of a morally stable personality]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. 2013. № 2. P. 54-60 [in Ukrainian].
3. Vyigotskiy, L. S. (2005). Psihologiya razvitiya cheloveka. [Psychology of human development]. Moskva : Smyisl : Eksmo, 2005. 1135 p. [in Russian].
4. Herasymiv, T. Z. (2012). Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny : filosofsko-pravovyi vymir : monohrafiia. [Natural and social determinants of the formation of deviant human behavior : a philosophical and legal dimension: a monograph]. Lviv : LDUVS, 2012. 419 p. [in Ukrainian].
5. Zelinskyi, A. F., Onika, L. P. (1994). Determinatsiia zlochynu : [Determination of crime] *navch. posib*. Kharkiv, 50 p. [in Ukrainian].
6. Katilov, O. V. (2014). Osoblyvosti asotsialnykh povedinkovykh reaktsii u pidlitkiv ta sposoby yikh korektsii. [Features of antisocial behavioral reactions in adolescents and methods of their correction]. *Biomedical and biosocial anthropology*. № 23. S. 231-235 [in Ukrainian].
7. Kiral, A. Y., Marusynets, M. M. (2017). Protystoiannia kryminalizatsii u pidlitkovomu vitsi : eksperymentalnyi aspekt doslidzhennia. [Confrontation of criminalization in adolescence : an experimental aspect of the study]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Hamilton, Ontario, L8N 3x3 Canada, Number 5, volume 23. P. 27-35 [in Ukrainian].
8. Kudryavtsev, V. N. (2007). Borba motivov v prestupnom povedenii. [The struggle of motives in criminal behavior]. Moskva : Norma, 126 p. [in Russian].
9. Kurbatova, T. M. Emotsionalno-povedencheskie osobennosti nesovershennoletnih pravonarushiteley. [Emotional and behavioral features of juvenile offenders]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Leningrad. [in Russian].
10. Sushchenko, N. O. (2007). Osobystisni yakosti pidlitkiv ta molodi, shcho determinuiut proiavy nymy protypravnoi povedinky. [Personal qualities of adolescents and young people that determine the manifestations of their illegal behavior]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriiia «Psihologhiia»*. № 759. 16 p. [in Ukrainian].
11. Tatenko, V. (2017). Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkходу : sotsialno-psykholohichni vymir : monohrafiia. [Methodology of subject-action approach : socio-psychological dimension : monograph]. Kyiv : Milenium, 184 p. [in Ukrainian].
12. Tarnavska, O. S. (2003). Deviantna povedinka pidlitkiv i preventyvna robota. [Deviant behavior of adolescents and preventive work: teaching method] : navch.-metod. posib. Ch. 1. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yuriiia Fedkovycha, 82 p. [in Ukrainian].
13. Fitsula, M. M., Parfanovych, I. I. (2008). Vidkhylennia u povedintsii nepovnlitnikh : shliakhy yikh poperedzhennia ta podolannia. [Deviations in the behavior of minors : ways to prevent and overcome them] : navch.-metod. posib. vyd. 2-he, pererob. ta dop. Ternopil : Navchalna knyha : Bohdan, 432 p. [in Ukrainian].
14. Shulha, A. M. (2013). Zahalnoteoretychni aspekty pravomirnoi povedinky osoby : monohrafiia. [General theoretical aspects of lawful behavior of a person : a monograph]. Kharkiv : Maidan, 408 p. [in Ukrainian].
15. Yuridichna psihologiya. [Legal psychology] pidruchnik / Aleksandrov D. O., Androsyuk V. G., KazmIrenko L. I. and others. (2007). Kyiv : KNT, 2007. 360 p. [in Ukrainian].
16. Iarosh, O. V. (2006). Profilaktyka ta podolannia protypravnoi povedinky pidlitkiv. [Prevention and overcoming of illegal behavior of adolescents] *Visnyk KHNPU im. H. S. Skovorody. Psihologhiia*. Kharkiv : KHNPU, Vyp. 19. P. 183-191 [In Ukrainian].